

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

Алалікіна Ольга Миколаївна

УДК 323.2 (477). 001.73

**ІНТЕРАКЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИ-
ЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Яковлев Денис Вікторович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»
декан факультету правової політології та соціології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Новакова Олена Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри політичних наук

кандидат політичних наук, доцент
Хорошилов Олег Юрійович,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри політології

Захист відбудеться «24» квітня 2015 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «23» березня 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена великою практичною значимістю інтеракції політичних еліт, її впливом на політичний процес, діяльність політичних інституцій, міжнародні відносини, органи державної влади. Особливої ваги інтеракція політичних еліт набуває в умовах трансформації посткомуністичних країн, вона стає одним із визначальних чинників демократизації суспільства. На сучасному етапі світового політичного розвитку інтеракцію політичних еліт у горизонтальному вимірі (між різноманітними елітними групами) та вертикальному вимірі (між елітами та суспільними групами, органами влади, партіями, громадськими об'єднаннями) можна вважати найбільш оптимальним і ефективним механізмом публічного управління та важливим чинником демократизації суспільства. Дослідження різноманітних аспектів інтеракції еліт та її ролі у процесі демократизації українського суспільства є не тільки актуальним напрямком наукових досліджень, але й перспективним.

Історичний досвід свідчить, що від здатності еліт визначити основні шляхи, напрямки та завдання суспільного розвитку та реалізувати концептуальні ідеологічні засади державотворення великою мірою залежав стан суспільства та держави. Іноді політичні та економічні виклики змушували еліти діяти всупереч власним груповим та індивідуальним інтересам, ставити «суспільне» благо та «суспільний інтерес» вище за власний егоїзм. Еліти часто мають діяти «всупереч собі», але зрештою виграють разом із країною.

Процес демократизації українського суспільства вимагає узгодження інтересів, норм та цінностей між політичними елітами, знаходження консенсусу еліт щодо визначення «суспільного інтересу», пріоритетів внутрішньополітичного та зовнішньополітичного розвитку. Критика політичної еліти у сучасних умовах представлена теоретичними положеннями транзитології та постмодерну й виражена у полі практичних змін відносин між владою та суспільством, що відбуваються у процесі демократизації суспільства в Україні. У теоретичному вимірі, актуальність дослідження інтеракції політичних еліт обумовлена суттєвими зрушеннями у розумінні політичної влади та появою нових моделей демократії. Представницька модель демократичної взаємодії між суспільством та елітою поступово відходить у минуле, їй на зміну приходять інші версії концептуалізації демократичних політичних відносин, такі як модель демократії участі, прямої демократії, інтерактивної демократії та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (номер державної реєстрації 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у комплексному визначенні інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства. Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі завдання :

- дослідити еволюцію наукової думки щодо інтеракції політичних еліт;
- визначити основні етапи дослідження інтеракції політичних еліт: від філософської рефлексії до політологічного аналізу;
- проаналізувати генезу політичних еліт як складову цивілізаційного розвитку;
- визначити теоретико-методологічні основи дослідження інтеракції політичних еліт;
- дослідити процес інституціоналізації взаємодії політичних еліт в Україні як складову демократизації суспільства;
- визначити партійний та ідеологічний виміри інтеракції політичних еліт в Україні;

Об'єктом дослідження є процес діяльності політичної еліти як суб'єкта політичної діяльності.

Предметом дослідження виступає інтеракція політичних еліт як чинник демократизації суспільства.

Методи дослідження визначаються складністю та багатогранністю процесу інтеракції політичних еліт та її впливу на демократизацію суспільства. Орієнтація на необхідність об'єктивності, послідовності та усебічності як принципів наукового аналізу, обґрунтованість вихідних гіпотез дисертації обумовила ретельну розробку методологічної бази. Серед загальнонаукових методів у дослідженні використовувався логічний метод, що дозволив виділити логічні структурні частини та змістовні складові понять та термінів, які досліджуються у роботі (зокрема – «інтеракція еліт», «політична еліта», «політичний клас», «партійні еліти» та ін.) і є основою для визначень та узагальнень щодо сутності політичної інтеракції еліт. Також використовуються методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, емпіричний метод, абстрагування, прогностичний метод.

Крім того, теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження базується на використанні системного підходу, який дозволив дослідити весь спектр інтеракції політичної еліти та її вплив на процес демократизації політичної системи.

Інституційний метод дозволив виявити основні закономірності інституціоналізації органів держави та інституцій громадянського суспільства як фактору взаємодії еліт, а історичний – визначити специфіку інтеракції політичних еліт на різних історичних етапах. Структурно-функціональний метод застосовувався при розгляді механізму розвитку та визначенні їх функцій в умовах сучасного політичного процесу, аналізі національної специфіки інтеракції еліт.

Базуючись на аналізі основних сучасних теоретичних розробок зарубіжних та вітчизняних дослідників, було сконструйоване авторське бачення особливостей інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах дисертаційного дослідження інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства автором були отримані результати, які мають наукову новизну, що обумовлено сукупністю поставлених завдань, вирішенням актуальних проблем політичної теорії та практики. Елементи наукової новизни вбачаються, передусім, у таких положеннях та висновках дисертаційного дослідження :

вперше :

проведено комплексне політологічне дослідження процесу інтеракції політичних еліт як чинника демократизації суспільства, політичних, соціальних та правових механізмів її формування. Основою інтеракції еліт виступають відносини між структурними елементами політичної системи суспільства (партійною елітою, державними службовцями, керівництвом середнього рівня, представниками медіакратії, експертного співтовариства, політичного класу та ін.), а демократичність взаємодії політичних еліт визначається рівнем розвитку інституцій державної влади та громадянського суспільства, механізмами ротації еліт, політичної участі громадян та активності політичного класу при ухваленні та реалізації політичного курсу, відкритістю політичної еліти;

визначено, що взаємодія політичних еліт виступає важливим чинником демократизації суспільства завдяки підвищенню рівня політичної активності представників різних груп політичної еліти (особливо у виборчий період), залучення громадян до прийняття політичних рішень та вироблення державної (публічної) політики, артикуляції елітами інтересів широких суспільних груп;

обґрунтовано, що структура інтеракції політичних еліт формується на основі горизонтальних та вертикальних відносин, які опосередковуються системою політичних комунікацій. Рівень політичної інтеракції еліт визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії політичних еліт при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та участі у виборах;

уточнено :

роль та місце інтеракції політичних еліт у процесі демократичного розвитку суспільства. Обґрунтовано, що репрезентація соціальних інтересів у політичному просторі та конкуренція між політичними елітами за підтримку з боку суспільних груп виступають одними із головних ознак демократичного політичного процесу, які не можливо реалізувати без ефективною та відповідальною інтеракції політичних еліт;

чинники впливу на взаємодію політичних еліт в Україні, серед яких виділено та проаналізовано інституціоналізацію органів державної влади та

громадянського суспільства, олігархізацію, формування «партії влади», а також інші політичні, правові та економічні фактори. Відзначено необхідність удосконалення діючої правової системи щодо регулювання взаємодії політичних еліт;

дістало подальший розвиток :

визначення ролі виборчих кампаній у процесі інтеракції політичних еліт. Виборчі кампанії виступають механізмом селекції політичних еліт, а за умови здобуття влади вимагають від політичних еліт трансформації виборчих технологій у стратегію врядування. Виборчий процес забезпечує відбір політичної еліти, що є одним із основних критеріїв розвитку демократії. Аргументовано, що від інтеракції політичних еліт під час виборчого процесу залежить ефективність застосування політичних технологій (пошуку цільової аудиторії, позиціонування, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.), а у поствиборчий період демократична взаємодія у політичних елітах проходить випробування процесом створення «більшості» у парламенті та формуванням уряду;

твердження, що для забезпечення високого рівня політичної активності громадян та підзвітності представників політичної еліти необхідними умовами виступають залучення громадян до процедури висування кандидатів на державні посади, наявність у суспільстві різних елітних груп (плюралізм еліт) та партійний плюралізм та конкуренція, що віддзеркалює основні позиції суспільних груп.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що у представленій роботі досліджується роль інтеракції політичних еліт у процесі демократизації суспільства, визначено умови демократизації елітної взаємодії у процесі політичної трансформації в Україні, фактори та чинники діяльності влади, інституцій громадянського суспільства, представників мас-медіа у процесі формування політичної еліти, а тому її результати можуть бути використані у практичній діяльності представників політичних еліт, політичних партій, фракцій, органів державної влади, громадських організацій, мас-медіа щодо демократизації інтеракції політичної еліт у сучасному українському суспільстві.

Положення і висновки даного дослідження можуть бути використані також у процесі консультивання політичних партій, владних структур, політичних організацій. Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати цілісне комплексне уявлення щодо сутності взаємодії політичних еліт, механізмів її формування та принципів реалізації у демократичному суспільстві. Дисертація містить розробки методологічного і методичного характеру, які можуть сприяти формуванню демократичних механізмів взаємодії політичних еліт.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з політології, політичних еліт та

лідерства, теорії політичних партій, теорії влади, теорії демократії у вищих навчальних закладах, а також у науково-дослідній роботі.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на методичних семінарах кафедри політичних наук, щорічних міжнародних науково-теоретичних конференціях професорсько-викладацького та аспірантського складу Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», XV Всеукраїнській науковій конференції для студентів і молодих науковців «Людина в силовому полі влади та ідеологій» (м. Львів, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 2012 р.), Третьому чорноморському політологічному форумі (м. Одеса, 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політична парадигма розвитку XXI століття : аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики» (м. Луганськ, 2013 р.), Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація : проблеми та перспективи» (Одеса, 2014).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових працях, 6 з яких опубліковані у фахових виданнях з політичних наук, зокрема міжнародних. Окремі концептуальні положення викладались автором під час участі у конференціях і були видані друком в якості тез за матеріалами зазначених науково-практичних конференцій.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів основної частини, які поділяються на 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 190 сторінок. Список використаних джерел містить 190 найменувань (20 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначено об'єкт та предмет, сформульовано мету та завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та політологічні методи, її наукову новизну та практичне значення, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі** – «Еволюція наукової думки щодо інтеракції політичних еліт», який складається з трьох підрозділів, досліджено основні історичні етапи інтеракції політичних еліт, визначено генезу політичних еліт як складову цивілізаційного розвитку, феномени політичної еліти та політичного класу.

У підрозділі 1.1 «Основні етапи дослідження інтеракції політичних еліт: від філософської рефлексії до політологічного аналізу» відзначено, що еліта ідентифікується не лише за формальними ознаками (посадові особи), а й інтерпретується як важливий чинник прийняття політичного рішення, реалізації політичного курсу та характеризується значним впливом на владу і управління, конкуренцією, динамізмом, ієрархією.

Пояснення існування та волі елітних верств за допомогою трансцендентних, відносно суспільства, джерел (боги, першоджерела, стихії) характерно для Східного деспотизму (Вавилон, Месопотамія, Єгипет, Індія). Навпаки, прагнення встановити критерії відбору кращих громадян та відтворювати правлячі верстви шляхом виборів є однією з головних ознак полісної демократії. Софісти (Протагор, Лікофон, Алкідам Елейський) вважали, що термін «аристократія» відображав не лише обрану, відібрану меншість, а й особливу форму правління, що протиставляється іншим формам. Дослідження інтеракції правлячих (аристократичних) груп сягають праць Конфуція, Платона, Аристотеля. Вони вважали, що панувати в співтоваристві повинні кращі: вчинені моральні правителі у Конфуція, мудрі (філософи) у Платона, «середні» в «політії» Аристотеля.

У імперії Олександра Великого та Римській імперії взаємодія еліт розгорталась між імперською елітою (владою метрополії) та підкореною елітою інших народів, яка набула форм протекторатів. У Середньовіччі з'являється феномен церковної еліти та поширюється теологічна доктрина, яка обґрунтовує її владу (Августин Блаженний, Тома Аквінський, Геласій, Марсильй Падуанський та ін.). Н. Макіавеллі виходив з необхідності застосування насильства для вирішення конфліктів між елітами. Велике значення для інтеракції еліт мали ідеї розподілу влади та ротації посадових осіб, які виражаються у працях Г. Гроція, Дж. Гарінгтона, Т. Гобса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та ін.

Класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето і Р. Міхельса об'єднують ідеї суперництва, конфліктів і суттєвих розбіжностей у середині елітних груп. У теоріях Й. Шумпетера (теорія демократичного елітизму), А. Лейпгарта (теорія демократії в плюральних товариствах і Р. Даля (теорія поліархії), М. Олсона (теорія публічного вибору) виділяється одна з головних проблем політичного управління в умовах демократії: монополізація політичного ринку з боку елітних груп, елімінування демократичних принципів інтеракції та конкуренції еліт, загострення конфліктів між владою і суспільством.

У підрозділі 1.2 «Гене́за політичних еліт як складова цивілізаційного розвитку» обґрунтовано, що процес генези та інтеракції українських еліт супроводжував цивілізаційний розвиток протягом тринадцяти століть (у період з VIII по XXI століття). В умовах бездержавного стану українського суспільства перед представниками еліти стояли завдання формування та кристалізації ідеї державності, візії процесу державотворення (П. Орлик, С. Яворський, Т. Прокопович, Г. Сковорода, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко, М. Міхновський, Д. Донцов, М. Сці-

борський, Ю. Бачинський, В. Липинський та ін.). Визначено, що інтеракція еліт включала відносини між прийдешньою (варяги) та автохтонною елітами, київською елітою та удільними князівствами (модель «колективного сюзеренітету»), а також між Великим князем, боярами та рядовими воїнами («дружиною»). З прийняттям у 988 р. християнства візантійського обряду важливу роль відіграє прошарок духовенства, який стає на чолі поширення віри.

Визначено, що особливістю Галицько-Волинського князівства було утворення численної групи боярства, яка зосереджувала майже усі земельні володіння. З входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського боярська еліта не втратила вплив на внутрішньополітичні процеси, відбулась інтеграція знаті в межах єдиного політичного та культурного простору («симбіоз еліт»). Після Люблінської унії 1569 р., впроваджується польська правова та політична система, а українська еліта зазнає утисків. Водночас у процесі інтеракції еліт зростає роль церковної української еліти, яка поділяється на православну та католицьку. У процесі формування козацької держави частково використовуються демократичні механізми поповнення та ротації української еліти, виникають конфлікти між гетьманом та старшиною. У період панування Російської імперії національна еліта формується з представників наукової та творчої інтелігенції («академічний» етап інтеракції еліт) – Г. Сковорода, І. Котляревський, П. Куліш та ін. На початку ХХ століття головну роль в інтеракції еліт відіграють політичні партії, які відіграють функції не лише представницькі, а й установчі та організаційні функції щодо усього політичного процесу (Революційна українська партія, Українська народна партія, Українська соціал-демократична робітничка партія, Русько-Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська партія самостійників-соціалістів). Визначено, що Політична боротьба між партіями призвела до розколу політичної еліти, а наслідком неефективної інтеракції еліт стала втрата державності.

У підрозділі 1.3 «Політичний клас та політичні еліти : спільне й особливе» визначено, що формування політичного класу обумовлено розширенням форм та масштабів політичної участі громадян в управлінні; до нього належать обранці (депутати різних рівнів), бюрократія, що виконує адміністративно-управлінські функції, судова влада, дипломати та військові вищих рангів та звань, лідери політичних партій та громадських об'єднань, експертне середовище та представники мас-медіа. Політична еліта представляє провідну частину політичного класу, його авангард. Серед зарубіжних та вітчизняних дослідників політичних еліт та політичного класу слід відзначити В. Амеліна, Т. Боттомора, Ю. Габермаса, О. Гаман-Голутвіну, М. Головатого, Р. Даля, Р. Дарендорфа, М. Ільїна, Б. Капустіна, Д. Короткова, О. Криштановську, А. Лейпгарта, С. Наумкіну, А. Пахарєва, Ф. Рудича та ін. Обґрунтовано, що у сучасних умовах особливої ваги набуває інтелектуальна

еліта (представники «інтелектуальної праці», творців та поширювачів інформації та знань).

Визначено, що «політичний клас» виступає ціннісно-нейтральним поняттям, яке відображає функціональну складову динаміки політичного процесу та управління, а політична еліта має відповідати ціннісним характеристикам (бути інтелектуальною, моральною та ін.), бо саме вона несе відповідальність за політичний курс, розвиток суспільства та держави. Політичний клас включає (окрім політичних еліт) представників медіа-спільноти, експертного товариства, влади, творчої еліти та інтелектуалів у самому широкому сенсі цього слова.

Аргументовано, що політичні еліти у посткомуністичних країнах формуються навколо державно-адміністративних ресурсів з метою задоволення власних егоїстичних інтересів. У цьому сенсі, політична еліта перетворюється на клас рентоорієнтованих політичних «підприємців», для яких характерна вирішальна роль клієнтарно-патронажних відносин у політичній взаємодії.

У висновках до першого розділу відзначається, що політичні еліти виступають важливою складовою цивілізаційного розвитку, їх розвиток пройшов ряд етапів: від аристократії та впливових політичних груп громадян давньогрецьких полісів та Римської імперії до політичних об'єднань (партій, органів влади, інституцій громадянського суспільства) з розгалуженою мережею зв'язків між елітою та суспільством.

У другому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження інтеракції політичних еліт»** обґрунтовано концептуальні засади дослідження, уточнено категоріальний апарат в контексті сучасних політичних теорій, визначено сутність процесу інтеракції еліт з позицій інтерпретативної парадигми.

У підрозділі 2.1 *«Інтерація еліт : основні політологічні підходи»* визначено, що політичним елітам відведено важливе місце в усіх ідеологічних доктринах – лібералізму та неолібералізму, соціалізму та соціал-демократії, консерватизму та неоконсерватизму, комунітаризму, а також комунізму та фашизму. Відзначено положення основних політологічних підходів щодо дослідження еліт: «макіавелістського», «елітного плюралізму», «демократичного елітизму», «поліархії», «публічного вибору», «біхевіоризму» та ін.

Обґрунтовано, що у концепціях демократичного елітизму (Й. Шумпетер) та поліархії (Р. Даль) наголос робиться на принципі «змагальності» між елітами та інституційних основах демократії (вибори, громадянське суспільство, політичні партії, вільні медіа). Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає відбір та рекрутування управлінців, починаючи із системи освіти та закінчуючи виборами.

У процесі взаємодії еліт відображається динамічна взаємодія різних за статусом та позицією (розташуванням в політичному просторі) акторів. У

сучасних умовах взаємодія еліт обумовлена комунікативними чинниками: політична діяльність еліт починається з процесу інтерпретації інформації, інтеракція еліт розгортається у специфічному комунікативному просторі, структура та правила якого формуються під впливом мас-медіа.

Повною мірою це стосується інтеракції еліт в умовах політичного плюралізму, коли визначальною стає «комунікативна раціональність» (Ю. Габермас), що відкриває можливість створювати й обґрунтовувати нові легітимні правила інтеракції політичних еліт за допомогою раціональної аргументації. Комунікативна раціональність дозволяє подолати владу «технократичних еліт» (Дж. Бернгайм та ін.), раціоналізувати взаємодію між політичною, економічною та військовою елітами (Ч.Р. Мілз та ін.), сприяє формуванню поліархічної моделі взаємодії еліт (Р. Даль та ін.) та «репрезентативної демократії» (П. Розанвалон та ін.).

Обґрунтовано сутність трансформацій інтеракції еліт у епоху постмодерну: плюралізм еліт, а не їх єдність, розмиття кордонів між елітами та іншими верствами, зростання ролі інформації та знань та ін. Відзначено, що існує можливість перетворення еліти на «симулякр» (Ж. Бодріяр та ін.), та конструювання «елітарності» у мас-медіа за допомогою комунікативних технологій.

У підрозділі 2.2 «Дослідження інтеракції еліт з позицій інтерпретативної парадигми» визначено, що взаємодія політичних еліт обґрунтовується у теоріях політичної комунікації (Г. Лассуелл, К. Сайне та ін.), символічного інтеракціонізму (Дж. Г. Мід, Г. Блумер та ін.), самореферентних систем (Н. Луман та ін.), теорії структурації (Е. Гіденс), теорії соціального конструктивізму (П. Бурдьє та ін.), драматургічного підходу (І. Гофман та ін.). Аргументовано, що інтеракція еліт позначає взаємний вплив представників різних елітних груп, їх безперервний діалог, безпосередню та опосередковану мас-медіа комунікацію на основі обміну символами.

У дослідженнях інтеракції політичних еліт з точки зору символічного інтеракціонізму визначено, що діяльність представників еліти є результатом інтерпретації дій «Іншого», наданням значення діям інших акторів, вона опосередковується використанням символів. «Порядки інтеракції» (І. Гофман), вибудовані у певний континуум, з'єднують індивідуальну дію представників елітних груп із соціальною структурою й політичними інститутами. У просторі інтеракції еліт відбувається не лише вплив дії на зміну структури (Е. Гіденс), взаємний перехід індивідуального та політичного інтересу (Дж. Хоманс), а й перетин декількох соціальних полів (П. Бурдьє).

Обґрунтовано, що інтеракція еліт має метою нав'язати відповідну «картини світу», представити власну позицію як «об'єктивну» та «безпристрасну», використовуючи символічний капітал. Саме розподіл символічного капіталу визначає результат інтеракції еліт, набуття певною групою влади та впливу у політичному просторі.

У висновках до другого розділу зазначається, що інтеракція політичних еліт виступає символічною, породжуваною всередині відповідного світу значень, певного соціального, символічного й політичного контексту, це інтерпретація дій політичних акторів, яка враховує точку зору «інших» і множинність позицій політичного простору.

У третьому розділі – **«Інституціоналізація взаємодії політичних еліт в Україні як складова демократизації»** досліджено інституціоналізація держави та громадянського суспільства як основи інтеракції політичних еліт в Україні, визначено специфіку цього процесу та його партійні й ідеологічні виміри, функціональні особливості взаємодії еліт у сучасному політичному процесі.

У підрозділі 3.1 *«Інституціоналізація держави та громадянського суспільства як основа інтеракції політичних еліт в Україні»* визначено, що інституційну та правову основу інтеракції політичних еліт в Україні формують інститути державної влади, їх діяльність та взаємодія між собою та з інституціями громадянського суспільства. Процес інтеракції політичних еліт в Україні характеризується системними трансформаціями, які пов'язані із переходом до демократичного політичного режиму.

Визначено, що у процесі інтеракції політичних еліт, паралельно із державотворенням відбувались докорінні зміни у партійному просторі, діяльності мас-медіа та інституціях громадянського суспільства. Обґрунтовано моделі діяльності інститутів державної влади, які визначають інтеракцію політичних еліт: «гнучка» (парламентська форма правління) і «жорстка» (президентська форма правління). Відзначено, що конкретна модель інституціоналізації держави визначається компромісом у процесі інтеракції політичних еліт, впровадженням права законодавчої ініціативи, вимогою несумісності, можливістю розпуску парламенту за певних обставин, незалежністю судового корпусу, правом вето, контрасигнатурою, визначенням процедури імпічменту тощо.

Обґрунтовано, що розвиток інституцій громадянського суспільства на пряму пов'язаний із інтеракцією еліт. Аргументовано відзначено необхідність консенсус всередині еліт («пакту еліт») задля демократизації суспільства, розгортання політичної конкуренції та сталого економічного зростання. Визначено, що на різних етапах інституціоналізацію держави та громадянського суспільства визначали Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Закон України «Про вибори Президента України», Конституція України, Конституційна реформа тощо.

У підрозділі 3.2 *«Партійний та ідеологічний виміри інтеракції політичних еліт в Україні»* відзначено, що процес формування багатопартійної системи, який розпочався в Україні на межі ХІХ та ХХ століть (але був перерваний монополізацією влади й одержавленням політичного поля у радянський період), відновився наприкінці 80-х років минулого століття.

Політичні партії відіграють не лише представницьку роль (захисту інтересів окремих політичних груп), а й установчу та організаційну щодо формування політичних еліт та структуризації політичного простору. Зокрема, за радянських часів КПРС, яка тривалий час зберігала панівне і легальне положення в автократичній політичній системі, було створено (шляхом терору та політичної й ідеологічної селекції) особливий тип еліти – українська радянська еліта.

Обґрунтовано характеристики сучасної партійної системи, які обумовлюють інтеракцію еліт: – зростання ролі партій у політичному процесі, зокрема – у діяльності парламенту; – позиціонування політичних партій, їх розподіл за критерієм «провладні – опозиційні»; – структурування політичних партій навколо лідерів («локомотивів рейтингу»), персоналізація виборчих кампаній партій та взаємодії політичних еліт; – формування «партії влади»; – проблема трансформації передвиборчих технологій у діяльності політичних партій на ефективну стратегію демократичного врядування; – розмитість шкали «праві – центр – ліві», що має наслідком створення квазіпартійних угруповань, симуляцію ідеології.

У підрозділі 3.3 «Специфіка інтеракції політичних еліт в Україні в умовах глобалізації» визначено, що процес глобалізації охоплює практично всі сфери життєдіяльності більшості країни світу, але має певні регіональні, субрегіональні й локальні особливості. Процес глобалізації виступає визначальним фактором формування політичних еліт, має безпосередній вплив на трансформацію їх функцій, ролі та завдань в умовах кардинальних цивілізаційних зрушень. Глобалізація стає безпосереднім фактором трансформації ролі національних еліт, перенесення центру прийняття політичних рішень до транснаціональних та наднаціональних еліт.

Відбувається поступова трансформація функцій політичних еліт – від класичних функцій (політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу, політичної інтеграції та ін.), до функцій епохи глобалізації – комунікативної, репрезентативної, символічної.

Обґрунтовано, що в умовах глобалізації актуалізується потреба щодо подолання загрози монополізації влади з боку елітних груп через механізми підвищення громадянської активності та залучення інституцій громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень, впровадження моделі виборів, яка б гарантувала максимально широку презентацію інтересів суспільних груп (національну, конфесійну, гендерну) на усіх рівнях влади – національному, регіональному та місцевому.

У підрозділі 3.4 «Функціональні особливості взаємодії еліт у сучасному політичному процесі» визначено, що вони обумовлені специфічними лініями протистояння різних елітних груп. По-перше, у радянській еліті розкол проходив між оточенням певних лідерів (В. Ленін, Л. Троцький, М. Бухарін, І. Сталін, Л. Берія, М. Хрущов, Л. Брежнєв, Ю. Андропов, М. Горбачов та ін.) за ознаками ідеологічної, національної, регіональної належності. По-друге,

між прихильниками (М. Горбачов та консервативна група) чи противниками (республіканські лідери) збереження СРСР, представниками різних поколінь радянської еліти («комсомольці» та так звані «геронтократи»). По-третє, між представниками пострадянської еліти : аграрна еліта (Л. Кравчук, І. Плющ та ін.) та індустріальна еліта, «червоні директори» (керівництво підприємств ВПК, передусім – Л. Кучма). По-четверте, між націонал-демократичною (В. Чорновол, І. Драч, Б. Тарасюк, І. Заєць, П. Мовчан та ін.) та пострадянською елітою. По-п'яте, між регіональними політичними елітами (дніпропетровська, донецька, харківська, київська, львівська та ін.), які змагалась за доступ до ресурсів на національному рівні. По-шосте, латентне протистояння між представниками фінансово-економічних груп («олігархів»), що виражалась у публічній сфері через мас-медіа, політичні партії та парламентські фракції на національному та регіональному рівнях.

Функціональні особливості інтеракції політичних еліт напряму пов'язані з формою правління («суперпрезидентська», парламентсько-президентська, президентська моделі) та виборчою системою (мажоритарна, пропорційна та змішана). До характеристик процесу інтеракції політичних еліт, можна віднести наступне: персоналізація взаємодії еліт, вплив лідера на еліту, медіатизація політики та широке використання політичними акторами компромату задля створення медіа-скандалів, наявність конкуренції еліт та плюралізм їх ідей щодо вирішення важливих питань суспільного розвитку.

У висновках до третього розділу зазначається, що інтеракція політичних еліт розвивається під впливом діяльності інституціоналізованих акторів (як державних, так і не державних) та реалізується в інституційній формі. При цьому, одним із головних факторів інтеракції політичних еліт виступає процес оптимізації розподілу владних повноважень у вимірах парламент – президент – уряд, центр – регіони та влада – суспільство, що узагальнює принципи та способи організації влади, визначає механізм взаємодії як між елітними групами, так і між владою та суспільством.

У висновках узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо інтеракції політичних еліт як важливого чинника демократизації суспільства.

У процесі демократизації суспільства перед політичною елітою постають завдання пошуку та реалізації оптимальної моделі функціонування інститутів демократичної влади та громадянського суспільства. Інтеракція політичних еліт відіграє визначальну роль у процесах державотворення, формуванні політичних інститутів, утворенні та розвитку феномену політичного лідерства, у процесі виборчих кампаній, інституціоналізації політичної діяльності в цілому, демократизації суспільства. В умовах демократизації суспільства у процесі інтеракції політичних еліт відбувається формування, артикуляція та репрезентація інтересів груп та спільнот, легітимізація політичної влади.

У процесі демократизації суспільства одним із головних завдань для інтеракції політичних еліт стає представництво інтересів окремих соціальних груп, а також суспільства в цілому (формулювання національного інтересу та механізмів його реалізації). При цьому, у ході інтеракції політичних еліт відбувається нав'язування з боку елітних груп власних візій політичної реальності та політичного «порядку денного». Політичні інститути посткомуністичних суспільств виступають інструментом реалізації інтересів невеликого кола осіб, що здійснюють безпосереднє керівництво політичними процесами. Зокрема, на прикладі політичних партій продемонстровано, що громадяни (навіть члени політичних партій) фактично позбавляються впливу на прийняття партійних рішень, висування кандидатів у депутати та ін.

Визначено, що інтеракція політичних еліт виступає важливим чинником демократизації суспільства завдяки наступним факторам:

- сприяння підвищенню рівня політичної активності представників різних груп політичної еліти (особливо у виборчий період);
- вироблення ефективних механізмів залучення громадян до прийняття політичних рішень;
- формування напрямку державної (публічної) політики;
- артикуляції елітами інтересів широких суспільних груп, верств та спільнот.

Обґрунтовано, що інтеракція політичних еліт має структуру, яка формується на основі горизонтальних та вертикальних політичних відносин, що доповнюються та опосередковуються мережею політичних комунікацій. Інтенсивність та результативність діяльності еліт визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії політичних еліт при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та під час участі у виборчих кампаніях.

Досліджуючи генезу політичних еліт та процесу їх інтеракції на різних історичних етапах, було визначено, що одним із важливих елементів політичної боротьби за українську державність стали політичні еліти, які виконували функції агрегації, артикуляції та репрезентації інтересів різноманітних груп українського суспільства, боролись за громадське визнання, сприяли політичній соціалізації та підвищенню національної свідомості та національній ідентифікації громадян.

Розглядаючи основні теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності інтеракції політичних еліт визначено, що цей складний процес досліджувався з позицій представників історичного, інституційного підходів, біхевіоралізму (поведінкового підходу), теорії раціонального вибору та функціоналізму. Визначено, що з позиції інтерпретативної парадигми, політична еліта виступає складним політичним та соціальним феноменом, що має специфічний статус у державі і презентує організацію індивідів, об'єднаних між собою спільністю політичних ідей, цілей та інтересів, яка, опираючись на певну ідеологію і презентуючи інтереси соціальних груп, активно діє та взаємодіє в політичному процесі з метою здобуття, утримання

влади через залучення широкої суспільної підтримки щодо легітимізації своїх дій при впровадженні політичного курсу.

Обґрунтовано, що основними чинниками впливу на взаємодію політичних еліт в Україні виступають інституціоналізація органів державної влади та громадянського суспільства, процеси олігархізації, формування та діяльності «партії влади» та ін.

Аргументовано відзначено необхідність удосконалення діючої правової системи щодо регулювання інтеракції політичних еліт.

Виокремлено та проаналізовано такі типи сучасної інтеракції еліт, як централізовано-ієрархічний тип (еліти закритого типу, які мають монополію на політичному ринку та характеризуються низьким рівнем ротації партійної еліти), децентралізований тип взаємодії політичних еліт (еліти відкритого типу, які існують у демократичному політичному режимі та відзначаються високим рівнем горизонтальної та вертикальної взаємодії) та взаємодія транзитивного типу еліт, у діяльності яких поєднуються ознаки відкритих та закритих еліт.

Таким чином, одним із актуальних завдань діяльності політичних еліт у сучасних умовах виступає пошук та реалізація оптимальної моделі взаємодії. Це передбачає трансформацію усіх сфер суспільного життя, демократичну організацію політичної взаємодії як всередині елітних груп, так і між елітами та суспільством.

Доведено, що для подолання олігархізації інтеракції політичних еліт слід забезпечити можливість впливу політичних партій, громадських організацій впливати на ротацію політичних еліт: від висування кандидатів на виборах до впливу на процес прийняття рішень на місцевому і центральному рівнях, від свободи політичної дискусії до критики політики і рішень політичних лідерів.

Таким чином, інтеракція політичних еліт є вкрай важливим чинником демократизації суспільства, підвищення легітимності влади та її стабільності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Залисова О. М. Принципи та механізми ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії / О. М. Залисова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 47. – Одеса, 2012. – С. 240-247.

2. Алаликіна О. М. Інтеракція політичних еліт в сучасних умовах: специфіка та характеристика / О. М. Алаликіна // Перспективи. – 2012. – № 4(54). – С. 4-7.

3. Алаликіна О. М. Політичний клас та політичні еліти :теорія та практика / О. М. Алаликіна // Вісник СевНТУ. – 2013. – № 145. – С. 91-94.

4. Алаликіна О. М. Трансформації влади політичної еліти у сучасному суспільстві / О. М. Алаликіна // Науковий вісник (Одеський на-

ціональний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців) : зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – № 29 (208). – С. 80-89.

5. Алаликіна О. М. Концептуалізація ідеї державності як основа діяльності політичних еліт / О. М. Алаликіна // Освіта регіону. – Київ, 2013.- №3(33). – С. 36-39.

6. Алаликіна О.М. Механізми ротації політичних еліт в умовах демократичного суспільства / О.М Алаликіна // *Evropsky politicky a pravni diskurz. Svazek 1. 1 vydani 2014. European political and law discourse. Volume 1. Issue 2.* – 2014. – P. 124-156.

7. Залисова О. М. Політична еліта та її погляд на людину скрізь призму ідеології / О. М. Залисова // Людина в силовому полі влади та ідеологій: матеріали XV Всеукраїнська наукова конференція для студентів і молодих науковців, 27-28 квітня 2012 р., Львів / Інститут релігії і суспільства Українського Католицького університету). – Львів, 2012. – С. 280-286.

8. Алаликіна О. М. Суспільна роль еліт в умовах трансформаційного процесу / О. М. Алаликіна // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (30 листопада 2012 р., Одеса). – Одеса, 2012. – Т. 1. – С. 304-306.

9. Алаликіна О. М. Ідеологічні доміанти державотворення у діяльності політичних еліт на початку ХХ століття / О. М. Алаликіна // Матеріали Третього чорноморського політологічного форуму, 17-18 травня 2013 р., Одеса / Національний університет «Одеська юридична академія» факультет правової політології та соціології. – 2013. – С. 6-7.

10. Алаликіна О. М. Механізми ротації політичних еліт в умовах демократії : основні теоретичні підходи / О. М. Алаликіна // Політична парадигма розвитку ХХІ століття : аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (15 березня 2013 р., Луганськ). – Луганськ., 2013. – С. 21-26.

АНОТАЦІЯ

Алаликіна О. М. Інтерація політичних еліт як чинник демократизації суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2015.

У дисертації здійснено комплексне дослідження процесу інтерації політичних еліт як чинника демократизації суспільства, проаналізовано технологічні, інституційні та функціональні особливості цього процесу.

Визначено, що основою інтерації еліт виступають відносини між структурними елементами політичної системи суспільства (партійною елітою, державними службовцями, керівництвом середнього рівня,

представниками мас-медіа, експертного співтовариства та ін.), а демократичність взаємодії політичних еліт визначається рівнем розвитку інституцій державної влади та громадянського суспільства, механізмами ротації еліт, політичної участі громадян та активності політичного класу при ухваленні та реалізації політичного курсу, відкритістю політичної еліти.

Обґрунтовано, що структура інтеракції політичних еліт формується на основі горизонтальних та вертикальних відносин, які опосередковуються системою політичних комунікацій. Рівень політичної інтеракції еліт визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії політичних еліт при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та участі у виборах.

Ключові слова: політична еліта, інтеракція політичних еліт, демократизація, горизонтальна інтеракція еліт, вертикальна інтеракція еліт, політичний клас, діяльність еліт, відповідальність еліт, ротація еліт, політичні партії.

АННОТАЦІЯ

Алалыкина О. Н. Интеракция политических элит как фактор демократизации общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2015.

В диссертации исследуется роль интеракции политических элит в процессе демократизации общества, проанализированы технологические, институциональные и функциональные особенности этого процесса. В рамках проведенного исследования были получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем интеракции политических элит, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

Определено, что основой интеракции элит выступают отношения между структурными элементами политической системы общества (партийной элитой, государственными служащими, руководством среднего уровня, представителями масс-медиа, экспертного сообщества и др.). Демократичность взаимодействия политических элит определяется уровнем развития институтов государственной власти и гражданского общества, механизмами ротации элит, политического участия граждан и активности политического класса при принятии и реализации политического курса, открытостью политической элиты.

Обосновано, что структура интеракции политических элит формируется на основе горизонтальных и вертикальных отношений, опосредуются системой политических коммуникаций. Уровень политической интеракции элит определяется развитостью и эффективностью

горизонтальной и вертикальной взаимодействия политических элит при определении политического курса, избрании лидеров и участия в выборах.

Определено, что репрезентация социальных интересов в политическом пространстве и конкуренция между политическими элитами за поддержку со стороны общественных групп выступают одними из главных признаков демократического политического процесса, которые невозможно реализовать без эффективной и ответственной интеракции политических элит.

Обосновано, что для обеспечения высокого уровня политической активности граждан и подотчетности представителей политической элиты необходимыми условиями выступают привлечения граждан к процедуре выдвижения кандидатов на государственные должности, наличие в обществе различных элитных групп (плюрализм элит), партийный плюрализм и конкуренция, что отражает основные позиции общественных групп.

Определены факторы влияния на взаимодействие политических элит в Украине, среди которых выделены и проанализированы институционализация органов государственной власти и гражданского общества, олигархизация, формирование «партии власти», а также другие политические, правовые и экономические факторы. Отмечена необходимость совершенствования действующей правовой системы по регулированию взаимодействия политических элит.

Избирательные кампании выступают механизмом селекции политических элит, требующим трансформации избирательных технологий в стратегию управления. Избирательный процесс обеспечивает отбор политической элиты, который является одним из основных критериев развития демократии.

Аргументировано, что от интеракции политических элит во время избирательного процесса зависит эффективность применения политических технологий (поиска целевой аудитории, позиционирование, формулировки ключевого сообщения, исходя из характеристик целевой группы и др.). А в период после выборов демократическое взаимодействие политических элит проходит испытания процессом создания «большинства» в парламенте и формированием правительства.

Практическое значение полученных результатов заключается в том, что в представленной работе исследуется роль интеракции политических элит в процессе демократизации общества, определены условия демократизации элитного взаимодействия в процессе политической трансформации в Украине, формы и виды деятельности власти, институтов гражданского общества, представителей масс-медиа в процессе формирования политической элиты, а потому ее результаты могут быть использованы в практической деятельности представителей политических элит, политических партий, фракций, органов государственной власти, общественных организаций, СМИ по демократизации интеракции политической элит в современном украинском обществе.

Ключевые слова: политическая элита, интеракция политических элит, демократизация, горизонтальная интеракция элит, вертикальная интеракция элит, политический класс, деятельность элит, ответственность элит, ротация элит, политические партии.

SUMMARY

Alalykina O. Interaction political elites as a factor of the democratization of society. - Manuscript.

Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – The state institution «Southern Ukraine National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, 2015.

A comprehensive study of the process of interaction of political elites as a factor in the democratization of society was carried out in the dissertation. Technological, institutional and functional features of the interaction of the political elites were analyzed.

It was determined that the basis of the interaction of elites are the relations between the structural elements of the political system of society (party elite, civil servants, middle-level, representatives of mass media, experts, etc.), and the democratic nature of the interaction of political elites is determined by the level of development of institutions of government and civil society mechanisms of rotation of elites, political participation and activity of the political class in the adoption and implementation of the policy openness of the political elite. The structure of the interaction of political elites, is formed on the basis of horizontal and vertical relationships that are mediated by the system of political communications was founded. The level of political interaction of elites is determined by the sophistication and efficiency of horizontal and vertical interaction of the political elites in determining the political course, the election of leaders and participation in elections.

Keywords: political elite, the interaction between political elites, democratization, horizontal collaboration elites, vertical interaction elite, the political class, the activities of the elites, the responsibility of the elites, the rotation of elites, political parties.